

ЕФЕКТИ ТРАНЗИЦИЈЕ АГРАРА У НЕКИМ ЗЕМЉАМА ЦЕНТРАЛНЕ И ЈУГО-ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ¹

Марија Николић², Б. Катић²

Абстракт: Крај двадесетог века обележио је и процес транзиције у бившим земљама са социјалистичким привредним системом централно планским моделом управљања. Анализом разлика у достигнутом степену напретка у процесу транзиције могу се издвојити три нивоа:

- земље централно-источне Европе које су приступиле Европској Унији у оквиру последњег проширења у 2004. години, у којима су транзициони процеси практично завршени,

- земље које су сада на прагу укључења у ЕУ (Румунија и Бугарска), и

- Србија, у којој транзициони процеси касне целу деценију, из познатих разлога: насилна сецесија и распад земље, рат у окружењу, изолација од стране међународне заједнице, НАТО бомбардовање.

У раду се даје преглед примењених метода и остварених ефеката транзиције у области аграра наведених земаља. Уз значајне контроверзе евидентна је успешна транзиција друштвеног система у тим земљама, али транзиција економске структуре није окончана. Србији предстоји буран период до завршетка тог процеса. Нека искуства стечена у земљама у којима су реформе спроведене, могла би, још увек бити корисна за транзицију у Србији.

Кључне речи: транзиција, аграр, централно-источна Европа.

¹ Рад је део истраживања на пројекту 149007 «Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Србије у ЕУ» које финансира Министарство за науку и животну средину Републике Србије

² Марија Николић, дипл. инг., мр Бранко Катић, Институт за економику пољопривреде, Београд, e-mail: iepbgdyu@eunet.yu

Увод

Приватизација представља основни предуслов, односно претпоставку транзиције. Својинска права су основ за успостављање и функционисање тржишта и тржишне привреде. Да би се оформио идентитет својинских права индивидуалних титулара неопходно је извршити деколективизацију тј. трансформацију друштвене и државне својине.

Трансформација у области пољопривреде обележена је бројним специфичностима. Пре свега, потребно је прецизно дефинисати повраћај одузетог земљишта претходним власницима. Проблем је у томе што су то земљиште крајем двадесетог века користили велики државни комбинати који су били мање или више успешни, и који су у значајном обиму доприносили укупној производњи хране. Даље, у владавини социјалистичких режима, креиране су бројне пољопривредне задруге по угледу на совјетске колхозе, чије је власништво настајало присилним удруживањем не само земљишта, већ и грађевинских објеката, стоке и механизације индивидуалних пољопривредних домаћинстава. Приватизација ових привредних субјеката представљала је један од великих изазова земаља јужне и централне Европе.

Трансформација бивших социјалистичких привреда отпочела је 1990. године. Све земље су усвојиле оквирне програме транзиције и трансформације, са одређеним специфичностима које су одговарале њиховим развојним могућностима. Очекивало се да ће стабилизациони програми обновити спољну и унутрашњу економску равнотежу, што је требало да омогући отпочињање структурних промена. Успешна транзиција пољопривредног сектора представља једну од основних полазних тачака будући да је реч о грани од фундаменталног значаја за прехранбену сигурност становништа.

Досегнути резултати нису испунили очекивања која су произилазила из теоријских претпоставки, дефинисаних на почетку транзиције. Инфлација је у већини случајева осетно порасла, као непосредна последица макроекономске неравнотеже. Обим производње је смањен у свим транзиционим земљама, а број незапослених се непријатно повећао. Разлике у нивоу дохотка су се прошириле, а социјални конфликти заострили. Корупција је остала свеprisутна у бившим социјалистичким земљама, а формирао се и нови јаз између села и града будући да су међусобне разлике продубљене.

Рурална транзиција

За тржишни начин привређивања карактеристични су приватно-својински односи као доминантни. Транзиција пољопривреде је неопходна пре свега због ниске продуктивности на приватним газдинствима која је

годинама испод нивоа продуктивности друштвених односно државних газдинстава. У својинском погледу пољопривреда предњачи у односу на транзицију осталих грана привреде нарочито када се има у виду удео малих индивидуалних газдинстава у укупном обиму пољопривредне производње, мада постоји питање приватизације великих државних пољопривредних газдинстава. Ипак, потребно је да пољопривредна газдинства постану у већој мери робни произвођачи. То захтева другачију организацију земљишног поседа, организацију рада и управљања, као и маркетиншки приступ који би у већој мери одговарао захтевима савременог тржишта.¹

Земље које су приступиле ЕУ

Република Чешка и Република Словачка

После тзв. Плишане револуције 1989. године, економска реформа у тадашњој Чехословачкој је у првој фази била заснована на повраћају конфисковане имовине, приватизацији државних предузећа и трансферу ка тржишно оријентисаној привреди. Циљеви економске транзиције били су либерализација цена, уравнотежено трговање и домаћи буџет, као и социјална стабилност.

Закон о приватизацији усвојен је у Чехословачкој у 1990. и допуњен 1991. године. Овај закон регулисао је приватизацију државне имовине и њен прелазак у приватно власништво. Мања предузећа су углавном приватизована путем аукцијског метода. Велика предузећа и корпорације, у шта се убрајају и пољопривредни комбинати и фарме, већим делом су приватизована ваучерским методом. Приватизација се одвијала у два велика таласа, један у 1992. години и други у 1994. години.

Када је реч о пољопривредним предузећима и комбинатима, треба истаћи да се њихова приватизација одвијала на посебан начин, и то не само у Чешкој и Словачкој. Посебности се односе најпре на власништво над земљом. У тадашњој Чехословачкој било је предвиђено да се власништво над земљом и са њом повезаном имовином врати претходним власницима и то по неколико основа:

- власницима којима је земља одузета од стране државе или њиховим наследницима,
- власницима који су своју земљу и пратећу имовину укључили у колективне фарме, или њиховим наследницима,

¹ Закић Зорка (1997.): Концепт руралног развоја у условима транзиције, Зборник радова - Економска политика између стабилизације и раста, Економски факултет, Београд

➤ земљиште и са њим повезана имовина који су били дати у ренту.

Право на акције пољопривредних предузећа и комбината имали су претходни власници као и сви тадашњи и бивши запослени у истим. Акције су могле бити употребљене да се оснују индивидуалне фарме, као акције нових реформисаних пољопривредних предузећа или као »мртав капитал« који би био надокнађен имаоцима акција од стране предузећа у року од седам година.

Приватизација и враћање пољопривредне својине испоставила се компликованијом него што је то било планирано на почетку транзиционог процеса из неколико разлога. Наиме, изузетно велики број људи је тврдило да има право на део земљишта под тадашњом државном својином, а са друге стране постојали су непрестални политички притисци да се период повраћаја продужи и да се изврше неке измене у критеријумима по којима је тражено право на одузето земљиште. Затим, менаџери постојећих фарми били су незадовољни са планираном приватизацијом, а и државни апарат је био недовољног капацитета да би правилно испратио приватизовање свих фарми.

Приватизација прехранбеног сектора има неке заједничке карактеристике без обзира о којој је земљи реч. У свим посматраним земљама ЦЕЕ Европе, мала предузећа су најчешће приватизована директном продајом или лицитацијом најповољнијем понуђачу. Велика предузећа обично прелазе у компаније са акционарским капиталом, уз одговарајући трансфер акција различитим власницима. Код приватизације прехранбене индустрије, првенство су обично имали руководиоци и запослени у предузећу, као и пољопривредни произвођачи. Предност пољопривредника при приватизацији прехранбене индустрије проистиче из следећег: тиме се смањује монополистичка позиција прерађивачког сектора, док се она истовремено обезбеђује гарантованом испоруком сировина. Овај модел приватизације карактеристичан је за Балтичке земље, али је примењен и у Словенији и Мађарској.

Мађарска

У Мађарској, када је реч о приватизацији предузећа из прерађивачко-прехранбене индустрије, у циљу гарантовања сировинске базе за индустрију меса, млека и житарица, пољопривредни произвођачи су добијали 25% акција великих пољопривредних комбината плус глас уз сваку акцију. Друга карактеристика приватизације у овој земљи је и продаја комплетних предузећа пољопривредног и прехранбеног сектора или акција ових фирми страним инвеститорима. Процењује се да страни капитал располаже са око 40% приватизованих фирми прехранбеног сектора, с тим што је комплетна производња биљних уља у поседу страних инвеститора. Предност продаје предузећа страним инвеститорима огледа се у приливу капитала у домаћу индустрију, трансферу производне технологије, унапређењу менаџмента и

маркетинга као и лакшем продору на светско тржиште. Део предузећа преузимају запослени и управа предузећа. Свој део акција они стичу бесплатно, сагласно са стажом провреденим у датом предузећу или по основу неког другог параметра; или их могу откупити по повлашћеним условима. У Републици Чешкој и Словачкој могли су се користити ваучери за куповину оваквих акција.

Приватизација не подразумева само приватизовање постојећих државних предузећа, већ и стварање потпуно нових приватних предузећа, што је нарочито било запажено у Пољској, а нешто мање и у Чешкој Републици.¹

Пољска

Питање пољопривреде у Пољској је веома значајно. Са једне стране, извоз и увоз пољопривредних производа из ове земље је драматично порастао од 1990. године. Мали пољопривредни произвођачи су претрпели највеће оптерећење када је, на почетку транзиционог периода 1990-1991. године, приход на фармама пао за око 50%. Са друге стране, велики пољопривредни комбинати су се смањивали од 1990. до 1994. године, те је пољска пољопривреда у потпуности заостала за западном Европом. У Пољској је структура власништва над земљиштем и структура самог пољопривредног становништва била таква да се претпостављало да ће се јавити велики отпор пољопривредној реформи. Међутим, према показатељима Светске банке, Пољска је земља са најбоље спроведеним пољопривредним реформама.

¹ Transition report 2002, Agriculture and rural transition, Economic transition in central and Eastern Europe and the CIS, European Bank for Reconstruction and Development, 2002. Annex 5.1. Agriculture, Rural Transition and the Environment

Табела 1. Индикатори реформе у пољопривреди
Table 1. Indicators of agricultural reform

Држава ^а <i>State</i>	Индекс Светске банке ^б						Стратегија приватизације ^с <i>Privatisation strategy</i>	% пољ. земљишта у инд. употреби ^д <i>% of farm land in individual use</i>
	Цене и тржиште <i>Price and market</i>	Реформа земљишта <i>Land reform</i>	Прерада пољопр. производа <i>Processing of agricul. products</i>	Руралне финансије <i>Rural financing</i>	Степен институционализације <i>Level of institutionalisation</i>	Укупна оцена <i>Total evaluation</i>		
Чешка Република <i>Czech Republic</i>	9	9	10	9	9	9,2	Враћање земљишта	26
Мађарска <i>Hungary</i>	9	9	10	9	9	9,2	Оба	51
Пољска <i>Poland</i>	8	8	9	7	8	8,0	Индив. пре 1990	84
Република Словачка <i>Republic of Slovakia</i>	8	8	9	8	8	8,2	Враћање земљишта	9
СиЦГ <i>Serbia and Montenegro</i>	6	5	5	3	5	4,8	Индив. пре 1990	-

Извор: Transition report 2002, Agriculture and rural transition, Economic transition in central and eastern Europe and the CIS, EBRD, 2002., поглавље Agriculture, страна 78.

1. прве четири анализиране државе у овом раду спадају у категорију напредних држава, по оцени Светске банке, док је СиЦГ (YU) оцењена као земља у раној фази транзиције;
2. индекс Светске банке се креће од 1 до 10, где је 1 оцена која одговара централно планској привреди, а 10 тржишној економији;
3. различите стратегије приватизације пољопривредног земљишта су примењиване у транзиционом периоду. »Враћање земљишта ранијим власницима у комунистичком периоду«; »Индивидуално пре 1990« значи да је земљиште било у индивидуалном власништву пре колапса комунистичког режима и да повраћај није ни био неопходан, »Оба« означава да је примењиван метод враћања земљишта претходним власницима као и примена метода дистрибуције где се пољопривредно земљиште делило или радницима у комбинатима или целој популацији;
4. односи се на проценат у 2000. години.

Земље на прагу укључења у ЕУ

Румунија

Транзиција од социјалистичке привреде до тржишне економије директно условљава промене у структури власништва над пољопривредним земљиштем. У Румунији, 1989. године свега 14% пољопривредног земљишта је било у приватном власништву, док је 2002. године чак 96% земљишта приватизовано.

Током комунистичког периода постојала су два типа колективних пољопривредних предузећа у Румунији: пољопривредне произвођачке задруге и државне фарме. По Закону о пољопривредним ресурсима из 1991. године већина земљишта која је била укључена у задруге враћена су претходним власницима, а један мали део (при чему је углавном реч о пашњацима и другим травнатим површинама) остављен је на коришћење локалној самоуправи.

Табела 2. Индивидуална пољопривредна домаћинства по степену испарцелисаности земљишта (2002.)

Table 2. Individual households by degree of defragmentation (2002.)

Компактна (1 парцела) <i>Compact (1 parcel)</i>	30%
Делимично испарцелисана (2-3 парцеле) <i>Partly fragmented (2-3 parcels)</i>	36%
Јако испарцелисана (4-6 парцела) <i>Strongly fragmented (4-6 parcels)</i>	18%
Интензивно испарцелисана (6 и више парцела) <i>Excessively fragmented (6 and more parcels)</i>	16%
Укупно <i>Total</i>	100%
Просечна површина по индивидуалном газдинству <i>Average area on individual household</i>	1,73ha
Просечан број парцела по домаћинству <i>Average number of parcels on one household</i>	3 парцеле
Просечна величина парцела <i>Average area of parcel</i>	0,52ha

Преузето из: Rusu Marioara (2004.): стр. 3

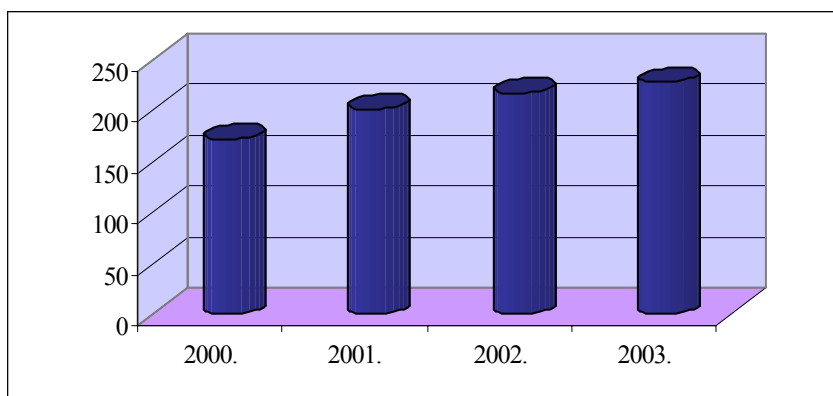
Бивше државне фарме обрађивале су око 1,8 милиона ха пољопривредног земљишта, али је део овог земљишта био одређен за приватизацију. Закон о пољопривредним ресурсима допуњен Законом о најму из 1994. утврђује да власници земљишта које је било укључено у велике државне фарме остваре поновно власничко право над тим земљиштем тако што прво закључе петогодишњи уговор о изнајмљивању овог земљишта, након чега имају право да власништво пређе у потпуности у њихове руке. Ови петогодишњи уговори

су углавном били закључивани 1994. и 1995. године што значи да је већина преноса власништва над земљиштем већ окончана.

Транзиција земљишта у Румунији је спроведена релативно брзо, а приватизовано земљиште је пре овог процеса углавном било у власништву великих пољопривредних предузећа. Због релативно кратког временског рока у ком је спроведена, транзиција од државног ка приватном власништву је неминовно креирала и неке негативне последице. Пре свега, негативно се одразила на структуру пољопривредне производње, продуктивност рада у пољопривреди и инвестиције. Други велики проблем је, што је у процесу приватизације земљишта, дошло до фрагментације власништва односно до настанка великог броја малих парцели што се сматра највећим проблемом модерне румунске пољопривреде.

Иако је парцелисање земљишта било истакнуто као један од најважнијих питања у пољопривредном сектору, аграрна политика се није директно бавила решавањем овог проблема. Током транзиционог периода главни напори су били усмеравани у реконструкцију и конституисање власништва над пољопривредним земљиштем, док је мало или скоро ништа било и везано за консолидацију земљишта.

Графикон 1. Просечна продајна цена пољопривредног земљишта у Румунији
Graph 1. Average price of farm land on sale in Romania

Тржиште пољопривредним земљиштем почело је да функционише са закашњењем у односу на транзиционе процесе. Мада је процес приватизације пољопривредног земљишта почео 1994. године, куповина и продаја је постала оперативна тек 1998. године. Између 1999. и 2003. године приватни власници су продали 340.699 ха обрадивог земљишта, односно 3% земљишта које је било у власништву приватних лица. Просечна продајна цена

земљишта се постепено повећавала, али су истовремено у великој мери цене биле детерминисане квалитетом земљишта, величином парцеле и подручја односно области у којем се земљиште налази. Такође, с обзиром да банке нису прихватале земљиште као гаранцију код одобравања зајмова, постојао је и озбиљан недостатак финансијских средстава.

Када је реч о приватизацији пољопривредног земљишта, од 1998. године 10,5 милиона ха од 14,8 милиона ха укупног румунског пољопривредног земљишта је приватизовано, углавном кроз повраћај земљишта првобитним власницима. Процес приватизације над овим земљиштем је у потпуности окончан, будући да је 75-80% приватизованог земљишта регистровано код надлежних институција на новог власника те је у правном погледу регулисано, односно власничка права су у целини пренесена на приватна лица.

Румунија је успешно избегла нека од главних препрека које су се јављале у другим транзиционим економијама. Наиме, постојала је пракса да су власници и корисници пољопривредног земљишта покушавали да задрже земљиште у својим рукама уместо да га врате претходним власницима од којих је оно и конфисковано, тако што су проглашавали ово земљиште као неопходно за истраживање, за специјалне сврхе или за неке друге посебне активности. У Румунији, пак, од 150.000 ха колико је по Закону о пољопривредним ресурсима било одређено за специјалне намене, свега 80.000 је остало у овој сврси, што чини негде око половине једног процента, што је релативно занемарљиво.

Такође, тренд који је нарочито карактеристичан за Румунију је да урбани становници који поседују пољопривредно земљиште углавном изнајмљују своје власништво фармерима што се позитивно одражава на искоришћеност и одржавање земљишта. Такође, ови власници су у потпуности слободни да располажу са својим имањем. Ма како ова чињеница деловала логична, такав проблем ипак постоји у другим економијама у транзицији где становници урбаних подручја којима је враћено претходно одузето земљиште нису у могућности да тргују својим власништвом из бројних разлога.

Бугарска

У Бугарској транзициони процеси су почели 1989. године падом комунистичког режима. У периоду од 1990. до 1997. године укупан пад бруто друштвеног производа износио је 30%, а економске реформе и планови о стабилизацији нису били реални. Целокупна економска ситуација је кулминирала крајем 1996. године односно у 1997. години када је дошло до распада банкарског система. Негативни ефекти у привреди одразили су се и на пољопривреду, која је у овим кризним годинама у Бугарској представљала јединствени релативно стабилан ослонац. После финансијске кризе 1996. године пољопривреда је била једини сектор који је забележио стопу раста од 30%

(1997. у односу на 1996). Додуше, овом порасту је, у периоду од 1989. до 1996. године, претходио пад приближно истог интензитета. Крајем деведесетих година пољопривреда је била и важан сегмент у смањивању незапослености будући да је 23% радно способног становништа било запослено у пољопривреди која је стварању бруто друшвеног производа доприносила са 11-13%.

Постоје бројни разлози за слабљење пољопривредних показатеља у периоду који је уследио након реформе. После либерализације, пољопривредни произвођачи су били погођени великим повећањем цена инпута, смањењем тражње, интервенцијом државног апарата у циљу успоравања раста цена основних пољопривредно - прехранбених производа и обезбеђивањем прехранбене сигурности у земљи путем ограничавања извоза.

Осцилације у пољопривредној производњи у последњој деценији двадесетог века резултирале су променама у структури пољопривредне производње. Неки производи су нарочито погођени променама које су се одиграле у транзиционом периоду. Пад производње у случају дувана, шећера и вина је био веома запажен. Истовремено су житарице и сунцокрет учествовали у структури пољопривредне производње са преко 30%. Уз то, чак 15% пољопривредног земљишта је остајало необрађено.

Након транзиционог периода у бугарској пољопривреди нови облици удруживања пољопривредних произвођача су постали доминантни. Једну од водећих улога су одиграле пољопривредне задруге, са просечним земљиштем у оквиру задруге од 7.000 ха и производњом заснованом првенствено на једногодишњим ратарским усевима. Велики допринос пољопривредној производњи остварују и приватна пољопривредна газдинства величине до 10 ха која су веома бројна. Ова газдинства у великом проценту учествују у укупној пољопривредној производњи. У финалној фази транзиционих процеса у бугарској пољопривреди су почеле да се јављају тенденције укрупњавања малих индивидуалних газдинстава, те су постепено почеле да настају велике фарме величине од 100-400 ха које имају отворен пут да преузму улогу носица бугарске пољопривреде.

Србија

Специфичности пољопривреде су везане и за својинске односе, који су веома битни и у процесу транзиције у којој се налази и привреда Србије. То је несумњиво и један од битних разлога споријих реформских процеса у овој привредној делатности у односу на остале.

У транзиционим процесима специфичности пољопривреде огледају се првенствено код власништва над земљиштем као основним средством за производњу. Промена власништва над земљиштем, и претходно разграничавање између друштвеног и државног власништва, започето је у

Србији са Законом о начину и условима признавања права и враћању земљишта које је прешло у друштвену својину по основу пољопривредног земљишног фонда и конфискацијом због неизвршене обавезе из обавезног откупа пољопривредних производа из 1991. године (Службени гласник РС бр. 18/91, 20/92 и 42/98). Основна идеја је била да се земљиште врати претходним власницима. Један од нужних ефеката овог закона је да су пољопривредни комбинати који су располагали са великим површинама пољопривредног земљишта остали или без овог основног производног фактора или им је он знатно смањен чиме су доведени у неповољан економски положај, а тако им је угрожен и сам њихов опстанак.

Законом о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине («Службени гласник РС» бр. 49/1992. и бр. 54/1996), први пут у нашем законодавству је направљена разлика између државне и друштвене својине на пољопривредном земљишту. Као државно земљиште описује се земљиште које је правно лице добило «по основу Закона о аграрној реформи и прописима о национализацији пољопривредног земљишта», док је друштвено земљиште дефинисано као земљиште које је «правно лице стекло на основу правног посла, као средство за производњу». Ова разлика постала је веома битна у моменту када је било који део овог земљишта требало да буде преведен у приватно власништво.

За земљиште које је описано као државна својина, по овом Закону надлежно је Министарство за пољопривреду, водопривреду и шумарство, али право коришћења овог ресурса и даље имају правна лица која су већ користила поменуто земљиште. На жалост, према расположивим подацима обавеза Министарства да обави попис тог земљишта није још увек окончана. Ово земљиште се може отуђити једино у случају да се на њему не може организовати производња или га досадашњи власник не користи на адекватан начин.

Процес транзиције се у Србији одвијао најспорије управо у домену пољопривредних добара и предузећа. Разлози овога леже првенствено у самим специфичностима пољопривредне производње, али и у сложеном и болном процесу приватизације пољопривредног земљишта где су настали бројни проблеми и отпори промени власничке структуре.

Према подацима Агенције за приватизацију (крајем 2005. године) од 39 предузећа из пољопривреде и прехранбене индустрије за које је покренут поступак тендерске приватизације, продато је 20 предузећа (из прехранбене индустрије 16, а из примарне пољопривредне производње четири). Што се тиче осталих предузећа у аграру, 9 предузећа је у процесу реструктуирања (4 велика комбината, 2 шећеране и 3 предузећа из прехранбене индустрије). Аукцијском продајом приватизовано је 188 предузећа из аграра.

Као главна карактеристика досадашњег поступка у приватизацији пољопривредних предузећа може се навести да су процеси приватизације спори, често неуспешни у првом покушају и да код већег броја предузећа трају по више година.

Закључак

На основу обављених истраживања која су изнета у претходном делу рада могу се извући следећи закључци:

1. Предочена искуства европских земаља у процесу транзиције, могу бити веома корисна за Србију. Као што је већ наглашено, питање приватизације великих државних и друштвених предузећа у Србији је половично обављено, што значи да се стечено искуство може корисно употребити у наставку овог процеса.

2. Како је законом предвиђено да процес приватизације буде окончан до краја 2007. године, неминовно је убрзати овај процес. У том смислу, а имајући у виду ситуацију која је до сада обележила приватизацију предузећа, нарочито у аграру наметање бржег ритма могло би да изазове значајне проблеме. Имплементацијом приказаних решења које су примениле земље у којима је овај процес комплетиран, могао би да помогне у решавању неких од насталих проблема.

3. Документ »Стратегија пољопривреде Србије«, као окосницу има мото «пољопривреда је на путу промена». Развој наше пољопривреде, према Стратегији заснива се на улагању у регистрована газдинства при чему се она деле на комерцијална и некомерцијална. Планирана је свесрдна подршка развоју комерцијалних пољопривредних газдинстава која би требало да постану носиоци аграрног развоја земље, тако што ће бити оспособљена за профитабилну производњу. Истовремено, заузет је релативно негативан став према постојећим пољопривредним предузећима односно комбинатима. Међутим, у условима када мала индивидуална газдинства још нису изградила своју позицију на тржишту велика пољопривредна предузећа су потребна, као носиоци технолошког напретка, тржишне стабилности и обезбеђивања прехранбене сигурности земље. Због тога смо мишљења, да се решење не сме уопштавати и генералисати, већ да сваки случај захтева посебно разматрање и решење које би у складу са постојећим приликама омогућиле најбоље резултате.

Литература

1. Rusu Marioara, Pamfil V. (2004.): Romania case study: Agricultural land reform and land consolidation in Romania, Institute of Agricultural Economics, Bucharest, Romania
2. Prosterman L. R., Rolfes L. Jr., (1999.): Agricultural land markets in Lithuania, Poland and Romania: Implications for Accession to the European union; Reports on Foreign Aid and Development, Rural Development Institute, USA
3. Илић Б., Првуловић Љ. (1998): Економска кретања у земљама у транзицији и њихова перспектива, Економски анали, Економски факултет, Београд
4. Јовановић Гавриловић Биљана (1997.): Привредни раст и транзиција, Економска политика између стабилизације и раста, Зборник радова, Универзитет у Београду, Економски факултет
5. Macek N. M. (2001.): Comparison of Political, Economic and Social Transition in Hungary, Slovenia and the Czech Republic
6. Transition report 2002, Agriculture and rural transition, Economic transition in central and eastern Europe and the CIS, European Bank for Reconstruction and Development, 2002.
7. Transition: The first Ten Years, Analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union, The World Bank, 2002.

UDC: 631.1:332.05(4)

**TRANSITION EFFECTS IN AGRAR IN SOME COUNTRIES OF
CENTRAL AND SOUTH-EAST EUROPE**

Marija Nikolić, Branko Katić, M.Sc.
Institute of Agricultural Economics, Belgrade,
e-mail: iepbgdyu@eunet.yu

Abstract

By the end of twentieth century process of transition occurred in countries of formal planned economy and socialistic model of governance. In the analyses of achieved level of progress, three levels can be underlined:

- Countries of central Eastern Europe witch accessed European Union in the last wave of accession in 2004. and in witch processes of transition are practically finished,

- Countries that are now on doorstep of EU (Romania and Bulgaria), and

- Serbia, where transition process are in delay of one decade, from known reasons: country decomposition, war in environment, isolation from international community, NATO actions.

This paper works gives overview of applied measures and achieved effects of transition in the area of agrar in listed countries. With significant problems, it is showed that transition in countries that ended this process was successful. Serbia has, in a matter of speaking, stirring times by the end of transition. Experience obtained by countries that finished this process can be still useful for transition in Serbia.

Key words: transition, agrar, central-eastern Europe.